

Concepte, legislació i conflicte de l'objecció de consciència

Joan M. del Pozo

L'«objecció de consciència» és un concepte ètico-polític d'àmplia difusió només en època recent, però de fondes arrels filosòfiques, religioses i literàries en la tradició. Només com a menció ràpida, podem recordar-ne els precedents bíblics dels germans Macabeus o de Daniel, invocats sempre com a herois per la seva resistència a la llei considerada injusta i legitimadors *avant la lettre* del concepte que ens ocupa. En la filosofia grega, la figura de Sòcrates encarna, per la defensa del seu *daimon* interior, el valor últim de la convicció personal, tot i que només en aparent paradoxa aquesta convicció el portaria a no aprofitar la possible fugida de la presó preparada pels seus deixebles i a deixar-se executar en aplicació del procés legal públic que el condemnava amb evident injustícia. Menys intel·lectualista, però amb més força emotiva, ens impressiona la figura d'Antígona, el personatge de Sòfocles que expressa la supremacia del dret humà basat en sentiments naturals enfrontats a l'obediència a ordres o lleis injustes, encara que emanin del poder constituït. Autors contemporanis com Anouilh o Espriu l'han aprofitada en modernes versions per la seva força ideològica de signe alliberador. La tradició cristiana és plena de motius històrics i d'argumentacions teològiques i filosòfiques que justifiquen formes variades d'objecció de consciència; potser les més importants són les consideracions d'Agustí sobre la guerra injusta –tot i que comporta necessàriament l'acceptació de la noció conflictiva de guerra justa– o de Tomàs d'Aquino sobre la legítima desobediència a la llei humana injusta i fins i tot el *deure* d'actuar

en consciència contra la llei tirànica. En el camí fins a arribar a esglésies reformistes cristianes contràries explícitament a la violència i als exèrcits, trobaríem també la figura d'Erasme de Rotterdam, que va anticipar teories que es poden considerar com a etapa avançada de la cursa cap a la nostra «objecció de consciència».

Més modernament, es consoliden formes i motius d'objecció de consciència amb components més polítics: el nord-americà D. H. Thoreau, l'any 1849, es nega a pagar impostos al seu govern perquè se'ls gastava fent la guerra a Mèxic i es justifica amb una obra que té l'explícit títol de *Civil disobedience*. El segle XX, amb les dues grans guerres i amb conflictes socials molt greus –des de processos de descolonització traumàtics a polítiques oficials de discriminació racial– veu néixer personatges de gran força pacifista, com Gandhi o Martin Luther King que mouen milions de persones de tota condició a conviccions antiviolenents i defensores de l'objecció de consciència als exèrcits, la majoria dels quals es nodreixen de la conscripció obligatòria dels joves. No han faltat tampoc obres d'art literalment corprenedores com *Paths of glory* de Kubrick, que expressen amb extrema sensibilitat el conflicte de la consciència amb el mandat injust d'exercir la violència contra altres éssers humans.

La nostra primera llei

I última, de fet, si s'exceptuen les modificacions de darrera hora per adaptar-la a la previsió de propera desaparició de l'exèrcit de lleua obligatòria, que fa innecessària una legislació pròpiament

dita d'objecció de consciència, encara que se'n podrà continuar parlant en els sentits menys habituals: d'un metge, per exemple, a practicar un avortament o d'un periodista a modificar per interès del propietari del mitjà una informació que ell creu verídica. L'arquetípic ha estat sempre l'objecció de consciència al servei militar, per la qual cosa sempre se'n parla com si fos l'única, en forma genèrica sense l'incís final.

La Constitució la reconeix en el seu article 30.2 on, després d'establir el dret i deure general de la defensa, es diu: «La llei fixarà les obligacions militars dels espanyols i regularà, amb les garanties que calguin, l'objecció de consciència i les altres causes d'exempció del servei militar obligatori; podrà imposar, en el seu cas, una prestació social substitutòria».

El legislador ordinari, doncs, tenia l'obligació de desenvolupar una previsió constitucional associada als drets fonamentals, que va ser recordada pel Tribunal Constitucional en la seva sentència 15/82 perquè considerava que «el criteri de conformitat amb els dictats de consciència és extremadament genèric i no serveix per delimitar de manera satisfactòria el dret en qüestió i resoldre els possibles conflictes originats per l'existència d'altres béns igualment constitucionals».

El govern socialista nascut de l'impuls social i polític del «canvi» no podia deixar de regular un aspecte de la vida pública directament vinculat amb la seva voluntat i tradició democràtica de defensa dels drets fonamentals i les llibertats públiques. Era un cas d'aplicació de la llibertat de consciència i de foment general d'un valor polític del progressisme: la cultura de la no violència, la pau.

A finals del 83, dintre del seu primer any de legislatura, el govern socialista trametia al Congrés un projecte de llei que es convertiria en llei un any més tard, després d'una tramitació parlamentària de dificultat mitjana, igualment distant de tanta tramitació legislativa o rutinària o traumàtica. Un problema d'un cert interès jurídic fou sobretot la qüestió tècnica –amb menor implicació política– del caràcter orgànic o no de la part no penal de la llei, que va donar lloc a la divisió del projecte en dues lleis, de les quals només quedava com a orgànica la part penal. La implicació jurídica més seriosa afectava el fet que, si es considerava com a fonamental en sentir estricte el dret a l'objecció, aleshores la seva regulació havia de ser «orgànica». Tal com va quedar clar en la sentència del Tribunal Constitucional uns anys més tard –com a conseqüència del recurs presentat pel Defensor del Poble–, la interpretació sistemàtica que situava el dret a l'objecció fora del «nucli privilegiat» constitucionalment –«els drets fonamentals i les llibertats públiques»– de la secció primera del capítol segon del títol primer de la Constitució era correcta; el legislador constituent ho havia volgut així i el legislador ordinari no podia modificar aquesta situació. La lectura de l'article 53.2 de la Constitució refermava aquesta interpretació perquè, en regular el recurs d'ampar –aplicat en conjunt a tots els drets fonamentals i les llibertats públiques– el feia explícitament i diferenciadament extensiu al dret a l'objecció de consciència regulada a l'article 30: era obvi, doncs, que si calia la menció expressa era perquè no s'entenia inclòs en el bloc esmentat. Aques-

ta mena d'ambigüitat constitucional no em sembla positiva: d'una banda resulta que l'objecció no és dret fonamental –queda realment fora del bloc esmentat–, però de l'altra banda se la protegeix –i només a ella com a excepció– com si ho fos; i, a més, tota la doctrina constitucional la considera directament nascuda d'un dels drets essencials entre els fonamentals, el regulat a l'article 16, la llibertat ideològica, religiosa o de culte, més coneguda com a llibertat de consciència. Aquesta ambigüitat en el fons innecessària fora de l'àmbit simbòlic –la defensa no és dret fonamental i l'objecció ho hagués estat– va provocar un debat que, per la banda dels moviments d'objectors i alguns juristes i polítics va donar lloc a acusacions de voler *degradar* el dret. I el fet era que des d'un punt de vista constitucional no podia fer-se d'altra manera. I que, a més, el dret més important a efectes pràctics –la possibilitat de presentar recurs d'ampar al TC– quedava salvat per l'excepció comentada.

Hi va haver acord general en l'establiment del nucli de la qüestió: el reconeixement dels amplis motius vàlids d'objecció –els mateixos que havia recomanat anys enrere el Consell d'Europa: «conviccions d'ordre religiós, ètic, moral, humanitari, filosòfic o altres de la mateixa naturalesa»– i en els objectius, llocs i forma descentralitzada de la prestació social. La llei no es podia considerar, doncs, restrictiva en un punt essencial: la simplicitat i obertura de les motivacions que permetrien el reconeixement legal de la condició d'objector. De fet equivalia a fonamentar la condició d'objector en una declaració genèrica de motivacions com les esmentades; i en la realitat va ser així: pràcticament la totalitat dels objectors aconseguien el reconeixement amb una simple expressió, per exemple, de «motius ètics»; es va canviar el projecte en un punt important i és que, en cas de silenci administratiu després d'un termini de sis mesos, el reconeixement passava a entendre's com a concedit i no com a denegat, que era la previsió del projecte. A més, la composició del Consell que havia de reconèixer la condició d'objector quedava clarament fora del control del ministeri de Defensa –amb un sol representant– i incorporava un representant dels mateixos objectors. La consideració dels àmbits de compliment de la prestació social substitutòria era també molt oberta, pensada per a la col·laboració amb entitats públiques i sense ànim de lucre, amb incorporació parlamentària d'un objectiu aleshores encara molt nou com la cooperació solidària internacional, i amb evident voluntat descentralitzadora i de màxima proximitat al lloc d'origen de l'objector i l'evitació de concentracions casernàries d'objectors lluny de casa.

Sempre m'ha fet la impressió que raons de mena diversa van portar a un menyspreu de les possibilitats socials reals del servei de la prestació social substitutòria, que podia haver estat un germen molt poderós per a l'organització del voluntariat civil en el futur. Una prestació social d'objectors ben implantada hauria generat, primer, un prestigi social molt favorable a la causa global del pacifisme positiu i molt directament també a la causa de la mateixa objecció de consciència. I després, hauria posat en valor el voluntariat civil amb objectius i mètodes de treball social o comunitari. Crec que en la disminució del paper social dels objectors prestadors s'hi van barrejar des d'elements d'incertesa jurídica –recurs d'inconstitucionalitat, retard del reglament–, campanyes de boicot (bé que legítimes democràticament parlant) dels grups d'objectors radicals i, perquè no dir-ho, la tradició picaresca –batejada amb un terme d'argot soldadesc com d'*escaqueig*– que facilitava prestacions

Pintada mural a la Gran Via de Girona, 1979-1982.

Concentració d'objectors davant el Govern Civil de Girona, l'any 1985.

fantasmes d'una banda i, de l'altra, l'actitud gasiva d'algunes institucions que acostaven perillosament –perquè era il·legal– la funció del prestador social a la de la mà d'obra barata.

Les qüestions de fons més debatudes, a més de l'estrictament penal que de fet va tenir una tramitació autònoma, foren la no-acceptació de l'anomenada «objecció sobrevinguda» –la que s'expressa quan el soldat ja és a files– i la durada de la prestació social substitutòria –un cinquanta per cent més de temps que la mili.

En síntesi, totes tres qüestions tenien una arrel comuna de preocupació per al govern que presentava el projecte i el grup parlamentari que el sostenia: que s'obris una porta massa gran a la inscripció massiva d'objectors, que podia desfer com un castell de sorra tot el model del servei militar obligatori. Si les penes per no-prestació o per incompliment de la prestació eren inexistents o molt baixes, si en qualsevol moment de la «mili» ja començada es podia objectar –«objecció sobrevinguda»– o si la durada de la prestació era massa pròxima a la del servei militar, aleshores la previsió de manteniment del model constitucional de servei militar se n'anava en orris. L'argumentació de fons era, per molt que es revestís de solemnes consideracions jurídicopolítiques, tan simple com aquesta: un sistema d'objecció molt obert equivalia en la pràctica a la negació del sistema constitucionalment establert i tradicionalment conegut de la «mili» general i obligatòria. Tot això es redactava i debatia entre els anys 83-84. Al 81 hi havia hagut un intent molt seriós de cop d'estat i, a més, no hi havia a la societat espanyola un debat general i seriós sobre un model alternatiu d'exèrcit o de sistema de defensa. La memòria és curta i tendeix a creure que allò que ara sembla obvi sempre ho havia estat. Ara, tot just fa cinc o sis anys, sembla obvi que la fórmula del servei militar obligatori és anacrònica. L'evolució social, l'acumulació sorda de males experiències de molts homes en el seu servei militar –i no cal dir la dels més grans a la guerra–, la integració política en estructures supranacionals, els canvis culturals

i de mentalitat expressen un rebuig a la conscripció obligatòria. El debat, realment, ni tan sols s'ha fet de forma generalitzada, sistemàtica o prou argumentada. La suma de positives raons de pes cultural, social i polític barrejades amb oportunismes de diversa mena han conduït la legislació per la via ràpida cap a l'extinció del vell model d'inspiració liberalrepublicana del «poble en armes», tot substituint-lo, encara no sabem amb quin èxit i amb quins efectes econòmics i socials discutibles, per la professionalització dels soldats.

El conflicte de fons

Un filòsof contemporani, en ésser preguntat ja de vell si en aquell moment de la seva vida signava totes les obres que havia escrit, va contestar amb discreta i hàbil saviesa: «amb la data a sota, sí; sense la data a sota, no». També la legislació de l'objecció de consciència –de fet, qualsevol llei i qualsevol fet humà– s'ha d'entendre «amb la data a sota». Això no ho justifica tot, però explica moltes coses.

La mentalitat militarista i els escassos períodes de vida democràtica d'aquesta societat en els dos darrers segles, combinades amb la manca d'accés generalitzat a la cultura i als corrents més oberts de pensament, provocava en la societat –encara després de vuit anys de la mort del dictador– una doble identificació oposada: d'una banda, amplis sectors socials consideraven la mili un medi natural de socialització i fins i tot de maduració personal, mentre que els sectors més avançats hi veien la condensació de totes les desgràcies de l'Espanya negra i de la suspensió de la majoria de drets individuals i del mateix projecte vital de cada persona cridada al servei.

L'arribada de la democràcia i la generalització progressiva de l'accés a la cultura i la difusió d'ideologies alliberadores havia de facilitar una evolució cap a la «laïcització» –si se'm permet l'expres-

NARCÍS GENÍS — EL PUNT

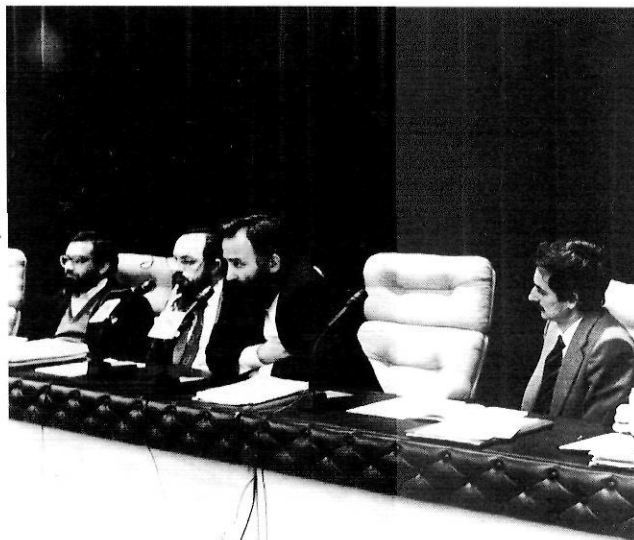

Marxa d'objectors sobre Figueres.

sió— del servei militar; és a dir, cap al distanciament social d'una sacralitat militarista i autoritària i, a la llarga, cap a l'afebliment de la tradició social de la mili tal com s'havia conegut durant dècades. La legislació de l'objecció de consciència arribava tard —i en mal moment, després del cop del 23-F— i limitada per als més progressistes, però resultava desconeguda i en principi innecessària i fins i tot excessiva per a sectors socialment i territorialment —però no sempre ideològicament— més tradicionals de la societat espanyola. La timidesa del govern i del grup parlamentari socialista —que s'expressava en la part penal, en la prohibició de l'objecció sobrevinguda i en la llarga durada de la prestació social— responia més a una mena d'inseguretat, entre ideològica i econòmica, per una pèrdua ràpida del model tradicional i constitucional del servei militar obligatori que a una voluntat limitadora dels que es podrien considerar com a drets raonables dels objectors. Amb tot, cal dir que la legislació comparada no feia quedar malament, en termes globals, la nostra llei; només Àustria i Holanda es podien considerar més obertes, però França o Itàlia, per exemple, eren clarament més dures.

La suma dels factors històrics esmentats —inèrcia de dictadures, mentalitat militarista, experiència recent d'un cop d'estat— se sumava, òbviament sense lligam intrínsec, a un factor de caràcter ideològic defensat per la persona més influent del govern i el partit, el seu líder electoral i social Felipe González; defensava —i em penso que encara defensa— una posició difusament i gairebé silenciosament acceptada durant anys pel conjunt del partit sincerament favorable a la concepció coneguda del sistema tradicional de defensa del país; és una posició que es fonamenta en una mena de curiós combinat d'identificació nacional i d'igualitarisme social. Concebre la defensa com un encàrrec professional era vist, des d'aquesta perspectiva, com una renúncia a la identificació cultural i emotiva amb la comunitat nacional —espanyola, en aquest cas— i com a renúncia a un factor, ni que fos curt en el temps o transitori,

JOAN CASTRO — EL PUNT

L'autor d'aquest article (segon per l'esquerra) en una taula rodona sobre Serveis Civils, a Girona, l'any 1986.

d'igualtat entre els ciutadans —rics o pobres, andalusos, bascos, castellans o catalans—. En aquest context, l'objecció de consciència podia semblar per a alguns gairebé un luxe de minories i no tant un dret general i generalitzable democràticament dels individus a abstenir-se d'unes obligacions entre estatalistes, nacionalistes, violentes i culturalment eixorques i uniformitzadores.

El conflicte de fons o bàsic de la legislació d'objecció de consciència era, doncs, una mena de conflicte sord entre amplis sectors socials encara d'inèrcies arcaïques —més que del mateix exèrcit com a tal, a parer meu, a qui resulta més còmode treballar amb professionals—, uns governants de filiació il·lustrada, però jacobina, amb un grup parlamentari excessivament responsabilitzat per la idea de cohesió interna i, finalment, un progrés cultural imparable cap a la desacralització de la institució estatal i la seva expressió més formal, el sistema tradicional de defensa.

A l'objecció de consciència al servei militar obligatori, li ha passat el millor que li podia passar: fer-se inútil perquè el motiu de l'objecció, la conscripció obligatòria, desapareix arrossegat pel vent de la societat postil·lustrada. Ens queda, amb tot, un repte: sabem que la il·lustració va fonamentar ideològicament la moderna democràcia, però caldrà esperar i sobretot treballar perquè la postil·lustració, a més d'endur-se feliçment la mili i de fer innecessari l'esforç d'objectar-hi, no ens situï sobtadament en un paratge intrigant, com podria ser el de la *postdemocràcia*. Però aquest és un altre conflicte força més radical. Aquesta vegada la inèrcia de fons no és arcaica, sinó almenys en aparença gairebé futurista, i es reconeix sota conceptes com «pensament únic», «domini de la *tecnociència*» i «poder incontrolat dels *media*». No cal fer la ponderació de l'energia objectora que ens caldrà.

Joan M. del Pozo és professor de Filosofia a la UdG.